

Сергій Адамович

**КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ ТА СЕПАРАТИСТСЬКІ
ТЕНДЕНЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ (1989-1991 рр.)**

В умовах міцності радянської Компартії національне питання в СРСР менше давало про себе знати, коли ж ситуація з Компартією стала протилежною, національне питання ускладнилося. В ході поглиблення горбачовських реформ, особливо після виключення з Конституції статті №6, яка визначала її провідний правовий статус в країні, національних проблем в країні ставало все більше. Змінився і характер національного питання. Від звичних національних протиріч воно еволюціонувало до вимог про відокремлення [1, с.93].

Ставлення Компартії України до відродження національної державності досліджується в працях О.Бойка, Ю.Балеги, О.Гараня, В.Довгея, В.Литвина, О.Майбороди, М.Панчука, Р.Чубарова та інших дослідників. Автор статті ставить перед собою завдання проаналізувати роль компартійної верхівки у розпалюванні сепаратистських тенденцій у республіці в умовах розпаду СРСР.

Відзначимо, що на середину 1990 р. в Українській РСР відбулося різке загострення соціально-політичної ситуації, а особливо в великих промислових регіонах, Києві та західних областях України. Головними причинами невдоволення населення став дефіцит багатьох товарів, інфляція, тіньова економіка, ріст злочинності, діяльність опозиційних політичних угруповань і недоліки в роботі Верховної Ради УРСР. Проголошений головою Ради міністрів СРСР М.Рижковим на сесії Верховної Ради СРСР на початку 1990 р. курс на ринкові реформи означав згортання масштабів соціального забезпечення і захисту громадян державою і був сприйнятий як посягання на життєві інтереси населення [2, арк.23-24].

2 жовтня 1990 р. на площі Жовтневої революції в Києві було розпочате голодування студентів, яке організувала Українська студентська спілка, Львівське та Івано-Франківське студентське братство. До 11 жовтня 1990 р. в голодуванні брало участь понад 60 осіб, які прагнули примусити Верховну Раду

УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, у якій б то не було формі, домогтися відставки уряду і Голови Верховної Ради, і, зрештою, розпуску парламенту республіки [3, арк. 177-178].

Демократизація політичних процесів в країні призвела до національного відродження. Так, на початок 1991 р. в Україні діяло 87 національно-культурних товариств, в тому числі 22 єврейських, 8 російських, 8 польських, 6 болгарських, 5 вірменських, 4 грецьких, 3 німецьких, по 2 кримськотатарських, караїмських, молдавських і румунських [4, с.49].

Дезінтеграційні процеси в країні призвели до розриву економічних зв'язків і поглиблення кризових явищ в економіці, що в свою чергу посилювало навіть серед населення Сходу і Півдня України прагнення до досягнення Україною незалежності. Так, навіть в одній з найбільш економічно розвинутих областей України—Харківській за 6 місяців 1991 р. падіння економічних показників в промисловості сягнуло 5%, в капітальному будівництві—37%, виробництво м'яса впало на 14,4%, молока—на 9,7%, яєць—на 13,5% [5, арк.116].

Поширення національної ідеології на Сході і Півдні України засвідчили достатньо високі рейтинги опозиційних партій. Згідно з дослідженнями кафедри політології Харківського державного університету в Харкові, який був великим промисловим і культурним центром, Компартія України отримала від населення на початку 1991 р. 2,6 бали довіри, Рух—1,71 бали, Демократична партія України—1,8 бали, а товариство “Меморіал”—2 бали [5, арк.150].

В Центральній Україні, а особливо в південно-східних регіонах країни становище Компартії України не було настільки хитким. Так, в Харківській обласній організації за 4 місяці 1991 р. поповнення парторганізації склало 1120 осіб [6, арк.10]. У Вінницькій області станом на липень 1991 р. з 28 міських і районних парторганізацій тільки в 4-х добровільний вихід з партії складав більше 2%, в решті лише 1%, причому в ряді з них вийшли з партії за заявою всього декілька осіб, а в окремих парторганізаціях число рекрутованих нових членів перевищувало число тих, хто вийшов з лав КПРС [7, арк.16].

Напередодні всесоюзного референдуму у березні 1991 р. компартійні структури уже використовували страх громадян перед можливим розпадом України. Так, партійна преса Прикарпаття закликала проголосувати за Союз радянських суверенних держав, бо “інакше хто нам дасть гарантію, що такими величезними труднощами об’єднана Україна не перетвориться згодом на ворогуючі між собою автономії Галицьку, Донецько-Криворізьку, Малоросійську, ідея створення яких публічно обговорюється, і Кримську, яка вже стала фактом” [8, с.1].

Якщо у Донецькій, Миколаївській, Луганській, Хмельницькій областях, Криму за збереження Союзу висловилися 85-87% тих, хто взяли участь у референдумі, то у Волинській, Ровенській—менше 55%, в м. Києві—44,6%, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській—менше 20% [9, арк.2].

Позиція партійного і державного керівництва республіки поступово еволюціонувала в бік дедалі більшого врахування національного фактору. Згідно з програмними принципами, оприлюдненими на початку квітня 1990 р., проголошувалася самостійність КПУ у складі КПРС. Про його спроби (хоч із значним запізненням порівняно з багатьма іншими республіками) виступити в боротьбу за “національну ідею” свідчить позиція офіційних лідерів у питанні про досягнення економічної автономії, підтримка концепції створення власної кредитно-фінансової системи, свободи зовнішньоторговельної діяльності, створення національної армії та служби безпеки.

Цей курс виявився зрозумілим далеко не всім із 3-х мільйонів українських комуністів, більша частина з яких була зосереджена на сході та півдні республіки. Національні аспекти нової лінії ЦК не влаштовували парторганізації східних областей, що виявилось в посиленні сепаратизму, відродженні планів створення автономної Донецько-Криворізької республіки, суверенізації Криму та Новоросії. В західних областях, де більшість партійних організацій діяла з 1939 р. і виконувала роль політичного контролю, новий курс партійного керівництва також підривав основи їх життєдіяльності [10, с.26].

Партійні організації Компартії України чинили спротив втраті впливу на місцях. Яскравою ілюстрацією такого ставлення до влади став виступ на пленумі Вінницького міськкому Компартії України в квітні 1991 р. І.Сороки. Зокрема, він, залякуючи комуністів керівників підприємств, зазначав: “Недооцінюється і те, що у випадку, коли КПРС перейде в опозицію, то навряд чи кому з керівників комуністів буде можливість залишитися на своїх посадах. Хто не хоче цього бачити, нехай подзвонять в Грузію, Молдавію, Прибалтику і переконається...” [11, арк..21].

Для збереження ситуації під контролем партійні структури поширювали в суспільстві чутки, що розпад СРСР призведе до дезінтеграційних процесів в рамках України, а до того ж значною мірою самі ініціювали сепаратистські рухи (політичне русинство, новоросійство, сепаратистські рухи в Криму і т.д.).

Так, в дослідженнях має місце думка, що ініціатором перетворення Криму в республіку був обком Компартії України. Першим ідею автономії висунув ще 1989 р. колишній перший секретар обкому КПУ. Потім її підкинули демократам, а новий перший секретар обкому М.Багров виступав нібито проти. І раптом комуністи перехопили ініціативу і, як свою, винесли ідею автономії на обговорення чергової сесії облради [12, с.13].

На думку Р.Чубарова, зміна ставлення радянських і партійних органів Криму до автономії Криму була викликана прагненням Москви виключити саму можливість відновлення кримськотатарської автономії в процесі повернення кримськотатарського народу і зберегти Україну в складі СРСР [13, с.51]. Натомість М.Багров пізніше писав, що заслуга місцевого партійного керівництва полягала в тому, що “воно змогло вловити настрої людей... не залишитися в стороні від процесів, а очолити їх і управляти ними...” [14, с.62].

У цей час то в Донецьку, то в Луганську “інтернаціоналісти” (великороські шовіністи) порушували питання про відновлення Донецько-Криворізької республіки, проголошеної 9 лютого 1918 р. більшовиками Артемом (С.Сергеевим), С.Васильченком, М.Жаковим, Б.Магідовим, М.Рухимович і В.Філовим

на IV обласному з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів Донецько-Криворізького басейну [15, с.14].

У свою чергу член Закарпатської крайової ради товариства “Меморіал” В.Довгей звинуватив у відновленні русинської течії на Закарпатті Комітет Державної Безпеки колишнього СРСР. Саме завдяки цій організації, на думку автора, в 1989-1990 рр. в Ужгороді були започатковані “русинські семінари”, куди допускались тільки довірені люди КДБ та обласна партноменклатура [16, с.3]. Більше того, відомий закарпатський науковець Ю.Балега, опираючись на випадки з власного життя, висунув звинувачення ідейному лідеру русинства П.Магочі в підтримці з боку органів держбезпеки ще в доперестройковий період [17, с.89-90].

“Я не можу ні спростувати, ні підтвердити, що Общество русинів задумувалось в КГБ, – зізнався пізніше в інтерв'ю один з найактивніших членів Товариства карпатських русинів В.Фединишенець. Але допускаю, що в товаристві могли бути вкраплені потрібні агенти [18, с.307].

Одночасно активісти новоросів під протекторатом Одеського обкому Компартії України зосереджувалися в Одеській асоціації психологічних досліджень, Одеській демократичній спілці соціального оновлення, Одеському обласному комітеті захисту миру, товаристві “Милосердя”, Фонді соціальної допомоги імені доктора Гааза. Свідченням залежності “новоросів” від КПУ стало те, що дві монографії новороса О.Сурилова про діячів Рішельє і Дерібаса вийшли в республіканських видавництвах після безпосередніх контактів з директорами друкарень першого секретаря Одеського обкому КПУ Р.Боделана. Програму досліджуваної організації активно підтримували офіційна преса, радіо і телебачення [19, с.2-3].

Безпосереднє відношення місцевих структур Компартії України до залякування громадян загрозою розпаду країни проявилось під час зустрічі в кінці грудня 1990 р. партійного активу м. Харкова з першим секретарем Львівського міськкому партії А.Мартинюком. Зокрема, на цій зустрічі секретар харківського обкому Компартії України А.Мялиця, звинувачуючи націонал-

демократів, заявив: “І все-таки іде розмова... щоби нашу республіку розчленувати на федерацію, зробити Закарпатську республіку чи автономію, Крим, нашу частину, Північ, Центр і т.д. і щоби були такі республіки. Буде настирливо проводитися ця політика” [20, арк.65].

Проте сепаратистські тенденції в республіці викликали занепокоєння і в ЦК Компартії України. Так, 29 березня 1991 р. завідувач ідеологічним відділом ЦК Компартії України І.Мусієнко підготував для керівництва рекомендаційну записку “Про протидію сепаратистським тенденціям в республіці”.

У документі стверджувалося, що партійні комітети і місцеві органи влади не завжди давали належну і своєчасну оцінку сепаратистським ідеям та політичними методами не запобігали розчленуванню республіки. Більше того, ідеологічний відділ ЦК Компартії України фіксував непоодинокі випадки, коли “члени партії виявляли національну обмеженість, політичну безпринципність, а нерідко з кар’єристських мотивів відкрито заgravали із сепаратистськими силами” [21, арк. 29].

Фактично цей документ ідеологічного відділу ЦК Компартії України заперечував безпосереднє відношення комуністичного керівництва до розгортання сепаратистських процесів в країні. Однак партійні ідеологи визнавали, що в умовах падіння впливу радянсько-партійних структур в республіці окремі компартійні керівники спробували продовжити політичне майбутнє, маніпулюючи сепаратистськими гаслами.

Після прийняття “Акту проголошення незалежності України” високопоставлені партійні функціонери в Криму, Донбасі і Закарпатті розпочали діяльність, яка була відверто спрямована на розкол країни.

31 жовтня 1991 р. Закарпатська облрада вирішила провести в області місцевий референдум щодо питання надання області статусу автономної території. В тексті бюлетеня значилося : “Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало статус автономної території як суб’єкта у складі незалежної України і не входило в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?” [22, с.2]. Тільки завдяки втручання Л.Кравчука референдум про автономний статус

Закарпаття було замінено референдумом про надання області статусу особливої самоврядної адміністративної території [17, с.92].

В Донецькій області за автономний статус в 1991 р. виступав Інтеррух Донбасу. 28 серпня 1991 р. Центральна Рада Інтерруху прийняла заяву “Про суспільно-політичну ситуацію”, в якій висловлювалася тривога в зв’язку з тим, що Донбас може стати ареною “серйозних сутичок різних політичних сил, і тому до 1 грудня 1991 р. тут повинен бути проведений референдум про надання Донецькій області статусу автономії у складі УРСР”. В Луганській області за автономний статус регіону виступав рух “Демократичний Донбас”, Народний рух Луганщини, луганське історико-культурне товариство “Відродження” [23].

Однак результати всеукраїнського референдуму засвідчили нездатність антиукраїнських політичних сил зупинити здобуття Україною незалежності. Як бачимо розігрівання сепаратистських тенденцій в окремих регіонах України місцевими компартійно-державними структурами було спробою зупинити українське національно-державне відродження в республіці. Фактично децентралістська діяльність обкомів проводилася з власної ініціативи і не завжди узгоджувалася з керівними органами Компартії. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в ґрунтовному аналізі впливу структур Компартії України на суспільно-політичне життя України в умовах здобуття незалежності.

1. Чжао Чанцин Распад Советского Союза под национальным углом зрения // Новая и новейшая история.—2004.—№3.—С. С.86-95.
2. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.32, спр.2727.—189 арк.
3. ЦДАГО, ф.1, оп.32, спр.2850.—238 арк.
4. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні // Політичний менеджмент.—2004.—№6.—С.48-63.
5. Державний архів Харківської області (далі—ДАХО), ф.2, оп.207, спр.762.—206 арк.
6. ДАХО, ф.2, оп.207, спр.755.—11 арк.

7. Державний архів Вінницької області (далі—ДАВО) ф. П-136, оп.88, спр.134.—21 арк.
8. Михайлюк Б. За яку долю проголосуємо? // Прикарпатська правда.— Івано-Франківськ, 1991.—16 березня.—С.1.
9. ЦДАГО, ф.1, оп.11, спр. 2266.—34 арк.
10. Литвин В.М., Слюсаренко А.Г. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків // Український історичний журнал.—1994.—№1.—С.9-30.
11. ДАВО, ф П-87, оп.27, спр.6.—94 арк.
12. Косяк В., Кулібаба Ю. Незалежність: дубль четвертий // Голос України.— 1992.—29 травня.—С.13.
13. Чубаров Р. Конституція Автономної Республіки Крим. Позиція права чи позиція політичної доцільності // Віче.—2003.—№5.—С.49-55.
14. Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999.—Симферополь: Новый Крым, 2000.—161 с.
15. Павлів П. Донецько-криворізька республіка: правда і вимисел // Голос України. – 1993. – 12 червня. – С.14.
16. Довгей В. “Неорусинство”? Ні, тіньовий реваншизм // За вільну Україну. – 1992. – 20 березня.—С.3.
17. Белега Ю. Відповідь професору Магочі: З приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки // Дзвін. – 1993. – №1. – С.88-96.
18. Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані // “Ї”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.304-311.
19. Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком...// За вільну Україну. – 1991. – 21 травня. – С.2-3.
20. ДАХО, ф.2, оп.207, спр.577.—70 арк.
21. ЦДАГО, ф.1, оп.32, спр. 2969.—58 арк.

22.Мишанич О. Обережно – автономія // Літературна Україна. – 1991. – 21 листопада.—С.2.

23.Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. // http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

Адамович Сергій. Комуністична партія України та сепаратистські тенденції в республіці (1989-1991 рр.). У статті аналізується роль Компартії України в процесі здобуття Україною незалежності, досліджуються спроби комуністів шляхом розпалювання сепаратистських тенденцій зупинити національно-державне відродження. Автор вважає, що сепаратистські тенденції (політичне русинство, новоросійство, кримський сепаратизм, донецько-криворізька державність) ініціювалися місцевими парторганізаціями з метою збереження власного правлячого статусу.